

EXISTUJE SICE JAKÝSI NÁŠ ATHEISMUS...

Novověký ateismus
a evangelická theologie našeho století

Jan Štefan

I. ATHEISMUS JAKO TÉMA THEOLOGIE?

I.1. Ateismus?¹ Nežijeme a nemyslíme dnes spíše než v čase a-theismu v čase **post-theismu**? A existuje vůbec, existoval někdy ten ateismus? Neměli bychom raději hovořit o **atheismech**? A konečně: novověký ateismus? Cožpak věk moderny nenahradil věk **post-moderny**? A hlavně a především: Theolog o ateismu? Není snad evangelický theolog, zejména hlásí-li se k **Barthovi**, povinen věnovat se dogmatice, církevní dogmatice, a nepěstovat ani apologetiku, ani polemiku? Tedy zabývat se jinověrou církve, a nikoli nevěrou světa?²

I.2. Novověký ateismus se však stal, ať se to komu líbí nebo nelíbí, tématem, přesněji řečeno, jedním z **témat systematické theologie**.

I.2.1. V příručkách a učebnicích dogmatiky, v tzv. **regulérních dogmatikách** nalezneme ne právě zřídka, často pak v rámci učení o Bohu, theologie v užším slova smyslu, mezi paragrafy, **De Deo**³ také paragraf, **De atheismo**⁴. Pro ilustraci uvádím tři hojně užívaná kompendia: *Systematickou theologii v kontextu biblických dějin a biblické eschatologie* **Hanse-Joachima Krause** (1983)⁵, *Nástin dogmatiky* **Horsta Georga Pöhlmana** (1973, 1990)⁶ a *Učebnici dogmatiky* (II. 1967, 1984)⁷ **Hanse-Georga Fritzscheho**.⁸

¹ Ve slovech theologie a (a)theismus respektují pravopis citovaných autorů, stejně tak při psaní slova Bůh/bůh, kde ovšem ve vlastním textu obě psaní významově odlišuji.

² Karl Barth, *Die Kirchliche Dogmatik* (= KD) I/1 = *Die Lehre vom Wort Gottes, Prolegomena zur Kirchlichen Dogmatik*, 1932, Zollikon-Zürich 1947⁵, 30n.

³ Hans-Joachim Kraus, *Systematische Theologie im Kontext biblischer Geschichte und Eschatologie*. Neukirchen-Vluyn 1983, 293—324 = II. *Der Gott Israels in der Bezeugung seines Kommens*. 12. §§ 116—132 *Der Atheismus*.

⁴ Horst Georg Pöhlmann, *Abriss der Dogmatik. Ein Kompendium*, Gütersloh 1973, 1990³, 142—148 = V. *De Deo*. B. *Gegenwärtige Diskussion*. 5. *Der Atheismus*.

Posledně jmenovaný přichází se svou atheistickou kapitolou po šesti kapitolách o důkazech Boha, tedy ve smyslu poučení o jakýchsi svého druhu protidůkazech Boha, popřípadě důkazech neexistence Boží. V rámci nebo vedle traktátu ‚o Bohu‘ má být tematizována také možnost a skutečnost otevřeného popírání Boha! Ostatně, atheismus zmiňuje ve své *Církevní dogmatice* (1932—1967) i **Karl Barth**. V proslulém 17. paragrafu *KD I/2* (1938) *Boží zjevení jako zrušení* (Aufhebung) náboženství ho jmenuje jedním dechem spolu s mystikou jako neúčinný, protože immanentní, vlastními (chabými) silami podnikaný pokus o negování náboženství. ‚Zrušení náboženství,‘ shrnuje Barth, ‚však stojí v jiné knize,‘ totiž v knize zjevení.⁶

I.2.2. Nejinak vypadá situace, rozhlédneme-li se po moderních **katechismech pro dospělé**. *Evangelický katechismus pro dospělé* (1975) se táže ‚*Jaký bůh je mrtev?*‘ a přináší věděníchtivému katechumenovi něco málo informací — mj. také zkušenosti z ČSSR 60. let — a něco apologetiky navrch.⁷ První katolicko-evangelický společný katechismus *Nová kniha víry* (1973) tematizuje pod titulem *Atheismus* vedle praktického pohrdání Bohem také teoretické popírání Boha⁸ a nejnověji pak normativní *Katechismus katolické církve* (1993) projednává atheismus spolu s agnosticizmem v rámci Desatera přikázání. Jasný závěr tu vylučuje diskusi: ‚*Protože atheismus popírá existenci Boží, je hříchem proti prvnímu přikázání.*‘⁹ Laikům určený theologický lexikon *Theologie pro netheology* (1966) přináší článek ‚*Atheismus*‘ jako druhý v pořadí podle německé abecedy mezi *Večeří Páně* (*Abendmahl*) a *Vzkříšením* (*Auferstehung*). **Hans-Rudolf Müller-Schwefe** v něm konstatuje, že v dnešním světě Východu i Západu existuje ‚*atheistický common sense ve smyslu ‚Bůh je daleko*‘¹⁰.

⁵ Hans Georg Fritzsche, *Lehrbuch der Dogmatik II = Lehre von Gott und der Schöpfung*, Berlin (Ost) 1967, 1984², 47—64 = §7 Die Wirklichkeit Gottes. 6. Gestalten und Motive des Atheismus.

⁶ *KD I/2 = Die Lehre vom Wort Gottes. Prolegomena zur Kirchlichen Dogmatik*, 1938, Zollikon Zürich 1945¹, 350—356, 356.

⁷ *Evangelischer Erwachsenenkatechismus. Kursbuch des Glaubens*, vyd. W. Jentsch, H. Jetter a d., Gütersloh 1975, 71—89 = II.1. Der Lebendige Gott. 2. Welcher Gott ist tot?

⁸ *Neues Glaubensbuch. Der gemeinsame Glaube*, vyd. J. Feiner a L. Vischer, Freiburg-Wien 1973, 1981¹⁶, 64—72 = I. Die Frage nach Gott. 3. Atheismus.

⁹ Cit. dle německého překladu *Katechismus der katholischen Kirche*, Oldenbourg 1993, 546—548, 549, Kurztext 2140.

¹⁰ *Theologie für Nichttheologen. ABC protestantischen Denkens*, vyd. H. J. Schulz, Stuttgart 1966, 17—23, 17.

I.2.3. Samozřejmě, že je novodobý ateismus traktován v theologických monografiích. Na katolické straně např. v obsáhlé a kontroverzní knize **Hanse Künga** *Existuje Bůh?* (1978)¹¹, na evangelické straně např. v chef d'œuvre **Eberharda Jüngela** *Bůh jako tajemství světa* (1977)¹².

PRO et CONTRA, SIC et NON, ANO a NE, PRO a PROTI. Jakkoli dávám za pravdu **H. G. Pöhlmannovi**, že „...nejlepším argumentem pro Boha je příkladný křesťan, a ne nějaká chytrá theologie,“¹³ nemohu nekonstatovat, že ateismus, novověký ateismus nalezl v evangelické theologii našeho věku svůj locus, své pevné místo. Domníváme se, že o něm musíme jednat. Že ho nemůžeme smlčet. „*Já jsem Hospodin, tvůj Bůh,*“ stojí psáno. A my máme ateismus, náš problém.

II. BIBLE A MLADÁ CÍRKEV

II.1. *V té době jste byli bez Krista, mimo Izrael, a proto ateisté...*

Terminus technicus, řecké slovo ‚*atheos*‘, není slovem naší Bibli zcela neznámým. Toto zjištění nás může překvapit, neboť příbuzná slova, jako ‚*theista*‘ nebo ‚*agnostik*‘, jsou neologismy filosofické řečtiny. Originální verze *Nového zákona* užívá termínu ‚*atheista*‘ hapaxlegomenálně, na jednom jediném místě: v *Listu Efezským*. Apoštol upomíná pohanokřesťany velkoměstského sboru: „(Pamatujte proto...), že jste v té době opravdu byli bez Krista, odloučení od společenství Izraele, bez účasti na smlouvách Božího zaslíbení, bez naděje a bez Boha (‚*atheoi*‘, bezbožní) na světě“ (Ef 2, 12). Ateismus je tedy podle ‚**Pavla**‘:

a) Nejdříve záležitost nás samých, nikoli výhradně či přednostně věc našich bližních. Problematika ateismu se nehlásí až při rozhlížení se kolem sebe, nýbrž již při rozpomínce na naše vlastní curricula: „...že jste...“.

b) Na vlastní ateismus jsme ovšem upomínáni. Jeho časem tedy není současnost, přítomnost, nýbrž minulost: „...že jste byli...“.

c) Existuje souvislost mezi naším tehdejším ateismem a naším pohanstvím, naší gójskou existencí neobřezaných a nepokřtěných: „...mimo Izrael“ a „bez Krista“.

¹¹ Hans Küng: *Existiert Gott? Antwort auf die Gottesfrage der Neuzeit*, München-Zürich 1978.

¹² Eberhard Jüngel, *Gott als Geheimnis der Welt. Zur Begründung der Theologie des Gekreuzigten im Streit zwischen Theismus und Atheismus*, Tübingen 1977, 1982⁴.

¹³ Milan Machovec — Horst Georg Pöhlmann, *Gibt es einen Gott? Ein Atheist und ein Christ im Streitgespräch*, Gütersloh 1990, 55.

Summa: ‚Novozákonní atheismus‘ je fenomén naveskrz existenciální. Padlý Adam, padlá Eva, homines naturales religiosi vel irreligiosi — jsou atheisty, animae naturaliter atheisticae. Tento atheismus je původem nás všech — prostor, jež jsme směli opustit jen a jen z milosti Boží.

II.2. Co říká pošetilec ve svém srdci.

Starozákonní slovo o atheismu nalezneme, jak známo, v synagogálním zpěvníku, *žaltáři*. V *žalmu* čteme: „Říká blázen v srdci svém: *Není Bohu*.“ „*Bloud si v srdci říká: Bůh tu není*.“ (Ž 14,1 = 53,2)¹⁴ Atheismus je tedy podle ‚**David**‘:

a) Jev registrovaný v církvi, artikulovaný nikoli v Šalomounových Příslovích, nýbrž v **dauidovských Žalmech**.

b) Ani ne tak teoretický světonázor, jako spíše praktický životní postoj. Ne: ‚Žádný bůh sám o sobě, bůh **vůbec** neexistuje‘, nýbrž: ‚**ted tady žádný bůh/Bůh není**‘.

c) Subjektem atheistické výpovědi není nějaký mudrc, nýbrž nevědomec, bloud, ‚*nabal*‘, a to, co říká, není kdovíjaká moudrost, nýbrž pěkná hloupost.

Summa: ‚Starozákonní atheismus‘ je fenomén naveskrz praktický. Nemoudrý blázen žije jako atheista, vitam naturaliter atheisticam. Tento atheismus je stálou možností nás všech a často, žel, skutečností mnohých z nás — prostor, kam znovu a znovu ve svém hříchu upadáme.

II.3. Že prý jsme atheisty.

Krátkce k jednomu často zmiňovanému momentu z nejstarších církevních dějin, ze života mladé Kristovy církve; k výtce atheismu či podezření z atheismu, jimž byli první křesťané ve svém okolí vystaveni. Církevní otec **Justin Martyr**, svatý **Justinos**, zmiňuje ve své *První apologii* (okolo roku 150), že polytheističtí pohané křesťany považovali za atheisty: „*A proto jsme nazýváni nezabohy*“ („*atheoi*“). Tedy obvinění nejenom z nenáboženskosti, z náboženského rouhání („*asebeia*“), zločinu, jehož se měl dopustit filosof **Sókratés**, když nectil stará státní božstva a zaváděl vlastní nové bohy a tak kazil aténskou mládež, nýbrž žaloba daleko závažnější: odmítání bohů, popírání boha/Boha, atheismus („*atheotés*“). **Justin** se obhajuje: Popěrači bohů ano, popěrači Boha v žádném případě. „*A doznáváme, že vůči domnělým bohům atheisty vskutku jsme, nikoli však vůči pravému Bohu*...“ (*Apol. 1,6*)¹⁵.

¹⁴ Martin Buber, *Die Schriftwerke, Das Buch der Preisungen: „Der Nichtige spricht in seinem Herzen: „Da gibts keinen Gott“*“ (1962, 23).

Summa: Židovsko-křesťanský exklusivní **mono-theismus** může (musí?) v optice inklusivního pohanského **poly-theismu** budit zdání **a-theismu**, pověra může (musí?) považovat víru za nevěru. Logika je tu neúprosná: Kde jsou modly, tam není Bůh. Kde není Bůh, tam jsou modly. Kde je Bůh, tam žádné modly nejsou. „*Pouze ateista může být dobrým křesťanem*“, mnil neomarxistický filosof **Ernst Bloch**. A evangelický theolog **Jürgen Moltmann** kontroval: „*Pouze křesťan může být dobrým atheistou*.“¹⁶ Tím se konečně dostáváme k novodobému atheismu.

III. BEZBOŽNÍ, KTERÍ NEMAJÍ ŽÁDNÉHO POKOJE.

Theologové jsou dnes zajedno v rozpoznání, že ateismus nepředstavuje ani historicky, ani systematicky jednotnou veličinu. Sotva kdo si dnes považuje za čest rekonstruovat **„dějiny ateismu“**, sotva kdo si dnes klade za cíl konstruovat **„nauku o nevěře“**, **„nevěrouku“**, dogmatiku nevěry. Kdeže jsou dnes historikové a dogmatikové ateismu? Všechny pokusy katechismů a katechetů marxismu-leninismu vyšly nazmar, socialistická škola a partajní kursy nám — Bohu díky! — nevychovaly přesvědčené atheisty. A nikdo ze starokomunistických *laudatores temporis acti*, z politruků tzv. **„vědeckého ateismu“**, kterým — právem! — zrušili jejich univerzitní katedry a rozpustili jejich vědecké ústavy, dnes nepomýšlí na pokračování v staré agitaci pod novou firmou s vylepšeným jménem. Neúspěšný zůstal i pokus některých osvícených neo-marxistů, např. **Milana Machovce**, navrátit marxistickému atheismu jeho původní éthos i pathos autentického humanismu. Nemáme-li ateismus, pak máme přece **atheismy**, rozličné způsoby a ne-způsoby, jak atheisticky myslet, mluvit, cítit a jednat. Malý rozhled po atheistické scéně ve formě atheistické typologie snad nebude na škodu. *Bene docet qui bene distinguit*. Dobře učí, kdo správně rozlišuje.

III.1.1. Hans-Georg Fritzsche ve své — v bývalé NDR velmi rozšířené, zdaleka však už ne tolik čtené — **Učebnici dogmatiky** rozeznává následujících **10 podob a motivů ateismu**:

1. teoretický ateismus, zaviněný ztroskotáním důkazů existence Boží:

¹⁵ S. Justinus, Apologia I, MPG 6, 336 = Enchiridion patristicum 42, 113: „*Enthende kai atheoi keklēmētha. Kai homolo goumen tón nomizdomenón theón atheoi einai, all' ouchi tou alēthēstatou... Theou.*“ „*Unde et athei appellamur; atque atheos quidem nos esse confitemur. si de opinatis eiusmodi diis agatur; secus vero, si de verissimo illo Deo.*“

¹⁶ Ernst Bloch, Religion im Erbe. Eine Auswahl aus seiner religionphilosophischen Schriften. Einleitung v. J. Moltmann, Hamburg 1967, 17. Těž: Ernest Bloch, Atheismus im Christentum. Zur Religion des Exodus und des Reiches, GA 14, Frankfurt/M., 1968, 15.

2. **vědecko-metodický** ateismus z protestu proti poručnickování vědy;
3. **epikurejský** ateismus jako předkřesťanské a pokřesťanské odčarování světa;
4. **raněkřesťanský** ateismus a ateismus **1. přikázání**, tj. ateismus jako bytí bez bohů („Götterlosigkeit“);
5. **existenciální** ateismus jako důsledek osobního zklamání z Pánaboha;
6. **nihilisticko-stoický** ateismus ‚heroického‘ postoje vůči osudu v životě i ve smrti;
7. **psychoterapeutický** a **postulatorický** ateismus odmítající některá jednotlivá (často domnělá) učení křesťanské víry, dnes zvláště pojem hříchu a Boží všemohoucnosti;
8. ateismus **Velkého inkvizitora** nebo **Zástupce** v nejširším smyslu, vysloveně protikřesťanský ateismus jako převzetí Božího díla zachování světa či dokonce vykoupení člověka do vlastní režie;
9. **politický** ateismus jako reakce proti společenskému zneužití víry v Boha;
10. **christologicky reflektovaný** ateismus, ateismus jako implikaci theologie kříže nebo jako herezi dějin dogmatu a dějin theologie.

QED: „*„Atheismus“ neexistuje“ a „Nietzche a Feuerbach (nebo dokonce ateismus jako takový) se nedají vpustit do křesťanských dějin spásy jako věštec Bileám, který má proklínat a musí žehnat.*“¹⁷

III.1.2. Horst Georg Pöhlmann v paperbacku *Atheismus, neboli spor o Boha* (1977, 1991⁵), určeném pro vzdělavatelskou práci mezi ‚třicátníky‘, uvádí 7 ‚základních typů ateismu‘ s těmito jeho protagonisty a reprezentanty:

- 1) **racionalistický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **rozumu**:
  - Denis Diderot**: Bůh — přelud a přízrak
  - Bertrand Russel**: Bůh jako spoutání svobodné inteligence
  - Julian Huxley**: Bůh jako útočiště pro nešťastné a nevědomé lidi;
- 2) **naturalistický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **přírody**:
  - Ludwig Feuerbach**: Bůh jako projekce lidských přání
  - Jens Peter Jacobsen**: Bůh jako pokus o únik ze syrové skutečnosti
  - Ernst Haeckel**: Bůh jako svět č. 2;

¹⁷ Fritzsche, op. cit. 47—64, 47, 64.

- 3) **Marxistický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **člověka**:
Karl Marx: Bůh jako opium pro pracovní otroky
Ernst Bloch: Bůh jako minulost;
- 4) **vitalistický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **života**:
Friedrich Nietzsche: Bůh na kříži je zlořečením života
André Gide: Člověk, nebo Bůh!
- 5) **psychologický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **dospělosti**:
Sigmund Freud: Bůh jako neuróza
Erich Fromm: Bůh jako kolektivní uspokojení fantazie
Alexander Mitscherlich: Rozchod s otcem;
- 6) **existencialistický** ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **svobody**:
Jean-Paul Sartre: Existuje-li Bůh, je člověk pouhé Nic
Albert Camus: Musíme bojovat, a ne padnout na kolena;
- 7) **akusatorický** (žalující) ateismus jako odmítnutí Boha ve jménu **trpícího stvoření**:
Kurt Tucholsky: Skloň hlavu k modlitbě
Wolfgang Borchert: Byls dobrotivý u Stalingradu, dobrotivý Bože?
Alfred Andersch: Hluchý Bůh.¹⁸

„Theologicky zajímavější než tento výše znázorněný rozhodný ateismus z přesvědčení se zdá být praktický ateismus novověku — jakkoli hranice mezi oběma druhy ateismu bývá plynulá.“¹⁹

III.1.3. Znalec ateismu a (kdysi i) jeho apoštol **Milan Machovec** rozeznává **3 stupně ateismu**:

1. stupeň **naivního, primitivního, vulgárního** ateismu, který dosud nedospěl k reflexi sebe sama;
2. stupeň **bojovného, prométheovského, polemického, přesvědčeného** ateismu, který si také někdy říká ‚vědecký‘;
3. stupeň **ponáboženského, dialogického** ateismu, v němž polemizování nahradilo dialogizování.

Machovec sám prošel cestu od druhého stupně ke třetímu a stal se protagonistou ‚ateismu s lidskou tvář‘. Jeho partner v rozhovoru, theolog **Pöhlmann** o takovémto ateismu říká plným právem: *„Tento inklusivní*

¹⁸ Horst Georg Pöhlmann, *Der Ateismus oder der Streit um Gott*. Mit Geleitwort v. M. Machovec, Gütersloh 1977, 1991⁵. Srv. poněkud odlišnou typologii in: *Abriss der Dogmatik*, 142—148

¹⁹ H. G. Pöhlmann: *Abriss*, 146.

*atheismus se sám chápe v protikladu k exklusivně-polemickému atheismu nikoli jako protivník náboženství, nýbrž jako jeho dědic a nástupce.*²⁰

III.2. Po tomto generálním přehledu terénu novodobého atheismu bude nejlépe, obrátíme-li detailnější pozornost k třem velkým **apoštolům atheismu 19. století**, na jejichž stopy v dějinách theologie století našeho stále znovu a znovu narážíme. Jsou to: **Ludwig Feuerbach** a jeho **teorie projekce**, **Karl Marx** a jeho **teorie opia** a **Sigmund Freud** a jeho **teorie iluze**. Budu se při tom opírat o výstižné shrnutí v již citovaném díle **Hanse Künga**²¹.

1) Podle **Feuerbacha**, který věří v dobrou lidskou přirozenost a očekává zrušení náboženství pomocí atheistického humanismu, není Bůh nic jiného než **projekce** člověka;

2) podle **Marxe**, který věří v budoucí spravedlivou socialistickou společnost a očekává odumírání náboženství pomocí atheistického socialismu, není Bůh nic jiného než zájmově podmíněná **útěcha** člověka;

3) podle **Freuda**, který věří v racionální vědu a očekává odstranění náboženství pomocí atheistické medicíny, není Bůh nic jiného než infantilní **iluze** člověka.

Základní myšlenková figura, která je všem třem společná, převrací biblický výrok: „*Bůh stvořil člověka k obrazu svému*“ (*Gn 1,27*) do hesla: „*Člověk stvořil boha k obrazu svému*“. Jejím původcem je **Feuerbach**; od něho pochází i základní anthropologická téze „*homo homini deus*“, „člověk je člověku bohem“. **Křesťanská apologetika** čas od času užívala úsudku ‚z přání na skutečnost toho, co/koho si přejeme‘ a soudila, že mému přání Boha musí odpovídat skutečnost Boha, opravdový Bůh. Má žízeň prý je argumentem pro existenci pramene. **Protikřesťanská polemika** čas od času zase užívala úsudku ‚z přání na neskutečnost toho, co/koho si přejeme‘ a soudila, že mému přání Boha nemůže odpovídat skutečnost Boha, opravdový Bůh. Má žízeň prý je argumentem pro neexistenci pramene. **Küng** cituje z *Dějin metafyziky* (1900) **Eduarda von Hartmanna**: „*Jsou-li božové bytostmi našich přání (‚Wunschwesen‘), pak z toho nevyplývá vůbec nic ve prospěch jejich existence nebo ne-existence. Ano, je úplně správné tvrdit, že něco proto, že si to někdo přeje, ještě neexistuje; není však správné tvrdit, že něco proto nemůže existovat, protože si to někdo přeje. Celá Feuerbachova*

²⁰ In: Machovec — Pöhlmann, 6—9, 9.

²¹ H. Küng, op. cit. 221—380.

²² ib. 243.

kritika náboženství a celý jeho atheistický důkaz však spočívají na tomto jediném závěru, totiž na chybném logickém soudu.“²² Mému přání tedy vůbec nemusí, ale zase docela dobře může odpovídat to/ten, co/koho si přeji, které/kterýžto přece opravdu existuje nezávisle na tom, zda si přeji, aby existoval(o), nebo si naopak nepřeji, aby existoval(o), či si dokonce přeji, aby neexistoval(o). **Feuerbachův** ‚argument‘ působí ve své jednoduchosti jako kouzlo; čtenář je zbrkle nakloněn tomu, vydávat jeho simplicitu za argumentativitu. Ano, Feuerbachův ‚argument‘ odpovídá našemu lidskému přání konečných řešení — zdá se, že definitivně, jednou provždy řeší tzv. náboženskou otázku. Nelze nepřítakat závěru **Hanse Künga**: „*Všechny důkazy či průkazy význačných atheistů sice postačují k tomu, aby učinily Boží existenci spornou (problematickou, fragwürdig), nepostačují však k tomu, aby učinily Boží ne-existenci nespornou (bezproblémovou, fraglos).*“²³

III.3. „*Ne že bychom snad věřili, že Bůh existuje, ale domníváme se, že problémem není otázka jeho existence; člověk musí opět nalézt sebe sama a přesvědčit se, že jej nic nemůže zachránit před ním samým, i kdyby to byl platný důkaz existence Boží.*“ Těmito slovy zakončil roku 1946 **Jean Paul Sartre** svůj známý esej *Existencialismus je humanismus*²⁴. Obávám se, že na sklonku našeho století, na konci našeho tisíciletí by v aktualizovaném vydání musela stát příznačná změna: „*Ne že bychom snad věděli, že Bůh neexistuje, ale domníváme se, že problémem není otázka jeho neexistence; člověk musí opět nalézt sebe sama a přesvědčit se, že jej nic nemůže zachránit před ním samým, i kdyby to byl platný důkaz neexistence Boží.*“ Neboť: Kde dnes hledat „pomatence“ („der tolle Mensch“) z **Nietzscheho Radostné vědy** (1882), který zvěst o smrti, ano o vraždě Boha považuje za ‚eu-angelion‘ za jednu z dobrých zpráv, za Dobrou zprávu samu?²⁵ Kde hledat Goetze ze **Sartrova Dávla a pánaboha** (1951), který na rozpoznání, že nebe je prázdné, odpovídá jásavým ‚Aleluja‘ doprovázeným slzami radosti?²⁶ Kde hledat nešťastně-šťastného Sisyfa z **Camusova Mýtu o Sisyfovi** (1942), který si na našem absurdním světě vyvzdoruje naplněný život všemu navzdory?²⁷ Většina našich atheistických současníků prostě a jed-

²² ib. 369.

²⁴ Cit. podle něm. překladu: *Ist Existencialismus ein Humanismus?* in: *Drei Essays*, Frankfurt-Berlin 1968, 7—51, 36.

²⁵ *Die Fröhliche Wissenschaft*, 1882; česky *Radostná věda*, Praha 1992, 123—125 (125).

²⁶ *Le Diable et le Bon Dieu*, 1951.

noduše žije ‚*etsi Deus non daretur*‘, jako kdyby Boha nebylo; lidé praktikují svůj ateismus, aniž by o něm před tím či při tom nějak teoretizovali.

Bilance ateismu? Bůh **nemůže** být, Bůh **nemusí** být, Bůh **nemá a nesmí** být, Bůh **nechce** být. Bůh **nemůže** existovat, protože lidstvo nepotřebuje žádnou ‚hypotézu boha‘ k vysvětlení tohoto světa; Bůh **nemusí** existovat, protože mravně žít může člověk také, ne-li spíše, či dokonce až teprve bez Boha; Bůh **nemá a nesmí** existovat, protože jeho existence by ohrožovala nebo dokonce znemožňovala hominizaci člověka; Bůh **nechce** existovat, protože jinak by svět a lidstvo musely vypadat úplně jinak, než jak vypadají. Moravský básník **Jan Skácel** uveřejnil roku 1968 slova, jež podle mého vidění stavu věcí vyjadřují dnešní situaci našich atheistických bratří a sester lépe, než všechny filosofické analýzy: „*Jsou ovšem na světě lidé, kteří říkají, že pánbůh není. Asi mají pravdu, ale je to škoda. Není, ale měl by být.*“²⁸ Ano, zdá se, že „nemají žádného pokoje bezbožní“ (Iz 48,22 = 57,21 Kral.). Jaký pokoj však mají theologové?

IV. EVANGELICKÁ THEOLOGIE VE VĚKU ATHEISMU.

„*Atheismus naší doby je, smím-li to tak říci, něco jako všeobecně rozšířená nálada nebo více či méně samozřejmé mínění, kterému podléháme a povolujeme takřka nevědomky, aniž bychom z toho vydávali počet. Je-li tomu tak, potom je rovněž možno se domnívat, že tento ateismus je ještě mnohem rozšířenější, než se všeobecně má za to. Že by tedy byl, přihlédneme-li pozorněji, k nalezení také tam, kde není jeho výskyt považován za obvyklý: u jednoho každého z nás.*“ (**Friedrich Gogarten**²⁹). Jak je to vlastně s oním ateismem, který by měl theologa profesionálně zajímat nejvíce, s ateismem ve vlastním domě, v theologických pracovnách, knihovnách, posluchárnách?

Mnohé z otázek, které přímo volají po otevření, musím nyní, žel, přejít — snad se k nim někdy vrátíme. Např. otázku, nakolik představoval ateismus **Feuerbachův**, **Marxův** a **Freudův** cosi jako ‚navazovací bod‘ (‚Anknüpfungspunkt‘) pro dialektickou theologii **Karla Bartha**, nebo otázku, proč **Paul Tillich** vzbuzoval u amerických (nejen) fundamentalistů podezření z ateismu, či konečně otázku, zda se oba tito klasikové protestantské theologické moderny nemohli ptát spolu s třetím z této proslulé trojice,

²⁷ Le Mythe de Sisyphe, 1942

²⁸ Jan Skácel: Co mám s pánembohem, in: Třináctý černý kůň. Brno, 1993, 25—33, 33.

²⁹ Friedrich Gogarten, Die Frage nach Gott. Eine Vorlesung, Tübingen 1968, 314 — cituje dvakrát Kraus, op. cit. 303, 314.

Dietrichem Bonhoefferem, proč je „*jakýsi ‚křesťanský instinkt‘ táhne mnohdy víc k lidem nenáboženským než náboženským, a to ne s úmyslem misionářským, ale řekl bych skoro ‚bratrsky.‘*“³⁰ Z celé široké scény evangelické teologie našeho věku, jež **Gerhard Ebeling** takřka nadšeně nazval ‚*věkem atheismu*‘ („*Pro poselství o Bohu by měl být věk atheismu tou nejprůměrnější dobou*“)³¹, vybírám dva bohoslovecké proudy ze zlatých let šedesátých. z posledních časů moderny, na něž se hodlám soustředit: americko-západoněmeckou ‚*theologii (po) smrti Boha*‘ a středoevropský křesťansko-marxistický dialog. Jejich mluvčí totiž skutečně spatřují v novověkém atheismu svůj ‚*kairos*‘, ‚čas příhodný‘ pro zvěstování Ježíšova evangelia.

IV.1. The Death of God Theology / Theologie nach dem Tode Gottes.

Čte vůbec ještě někdo dnes ony před dvaceti, třiceti lety tak skandální bestsellery, jimiž byly *Evangelium křesťanského atheismu* (1966) **Thomase J. J. Altizera**³², *Smrt Boha. Kultura naší pokřesťanské éry* (1961) **Gabriela Vahaniana**³³, nebo *Sekulární smysl evangelia* (1963) **Paula M. van Burena**³⁴ — toto vášnivé hlásání smrti Boha jako události, ano Události spásy? Tento neuvěřitelný pêle-mêle lepších a méně dobrých myšlenek, nápadů a stanovisek, plný rétoriky a heretizování, genialit a banalit? ‚*Bůh je mrtev, ať žije Ježíš*‘? To už je na tom lépe **Dorothee Sölle** se svými prvními knihami *Zastupování. Kapitola po ‚smrti Boha‘* (1965) a *Atheisticky věřit v Boha* (1968)³⁵. Nejsolidnější postavou v této společnosti na theologické levici je bezesporu novozákonník **Herbert Braun**, jehož radikalismy, důsledně domýšlející pozice **R. Bultmana**, náhle a nezapomenutelně zazářily na theologickém nebi let šedesátých, kdy o senzace věru nebylo nouze. Na poslední straně jeho jediné knihy článků *Sebrané studie k Novému zákonu*

³⁰ Dietrich Bonhoeffer. *Widerstand und Ergebung, Briefe und Aufzeichnungen aus der Haft*. Neuausgabe, München 1970, 307; česky *Na cestě ke svobodě (Listy z vězení)*, Praha 1991, 201.

³¹ Gerhard Ebeling, *Die Botschaft von Gott an das Zeitalter des Atheismus*, 1963, in: *Wort und Glaube II*, Tübingen 1969, 372—395, 373.

³² Thomas J. J. Altizer, *The Gospel of Christian Atheism*, 1966, německy: *...dass Gott tot sei. Versuch eines Christlichen Atheismus*, 1968.

³³ Gabriel Vahanian, *The Death of God. The Culture of our Post-Christian Era*, 1961.

³⁴ Paul M. van Buren, *The Secular Meaning of the Gospel*, 1963, německy: *Reden von Gott — in der Sprache der Welt*, 1965.

³⁵ Dorothee Sölle, *Stellvertretung. Ein Kapitel nach dem ‚Tode Gottes‘*, 1965; *Atheistisch an Gott glauben*, 1968.

a jeho okolí (1962), ve studii *Problematika theologie Nového zákona* (1960), je zásadně problematizován ateismus o sobě, přesněji řečeno, ateista jako takový. Platí-li: „*Bůh by pak byl určitým způsobem spolulidství*“, může a musí platit také: „*Ateista se mívá s člověkem. Ano, můžeme se zeptat: existuje ateista vůbec?*“³⁶

Braunovi se dostalo takového diskusního partnera, že by si sotva mohl přát lepšího. **Helmut Golwitzer**, theolog neméně vášnivého angažmá pro atheistického bližního, nechává svoji antibraunovskou knihu *Existence Boží ve vyznání víry* (1963) vyústit do explicitního pojednání o problematice ateismu³⁷. Křesťan je s ateistou zajedno ve společné otázce po realitě živého Boha: „*Spojen jak tím, že ho evangelium zastihuje vždy nanovo jako ne-li teoretického, potom přece jako praktického ateistu, tak také tím, že nemá svou otázku jednou provždy zodpovězenou tak, aby se na ni mohl už jenom ohlížet nazpět, jak tomu bývá u otázky v rámci tohoto světa po existenci věcí nebo stavů věcí.*“³⁸

Vzpomínáme si ještě na novozákonní místo *Ef 2, 12*, že svou proveniencí jsme všichni ateisté? Přidejme k tomu ještě **Lutherovo** ujištění, že „*křesťanův život spočívá ne v bytí, nýbrž v stávání se, ne ve vítězství, nýbrž v boji, ne ve spravedlnosti, nýbrž v ospravedlnění,*“³⁹ a máme pevnou dogmatickou základnu a široký prakticko-theologický obzor pro celou debatu o ateismu, která se tímto jednak navýsost zdramatizuje, jednak značně oddramatizuje. **Zdramatizuje**, neboť rozpoznáváme, že křesťanství křesťanů, **Bohem chtěný a Bohu libý theismus**, není žádným pevným vlastnictvím křesťanů, není to žádný habitus, který by propůjčoval jistý status. Naše křesťanství představuje živoucí realitu, již musíme stále znovu a znovu vydobývat, permanentní **odklon od a-theismu**, respektive **anti-theismu**, a **příklon k pro-theismu**. Být křesťanem znamená křesťanem se stávat: *fit christianus!* Křesťané jsou lidé, kteří už nadále ‚subjektivně‘ nechťejí ateisticky žít. **Oddramatizuje**, neboť shledáváme, řečeno s jistým barthianizováním, že pro žádného člověka na tomto světě už ‚objektivně‘ neplatí atheistická

³⁶ Herbert Braun, Die Problematik einer Theologie des Neuen Testaments, 1960, in: Gesammelte Studien zum Neuen Testament und seiner Umwelt, Tübingen, 1962, 325—341, 341.

³⁷ Helmut Golwitzer, Die Existenz Gottes im Bekenntnis des Glaubens, München 1963; srovnej XI., závěrečnou kapitolu jeho vrcholného díla *Krummes Holz-Aufrechter Gang. Zur Frage nach dem Sinn des Lebens*, München 1970, 345—382.

³⁸ Golwitzer, op. cit. 196.

³⁹ Martin Luther, Die erste Vorlesung über den Galaterbrief, 1516—17, WA 57 (Gal), 102, 16—17: „...*vita christiana non stet in esse, sed in fieri, non in victoria, sed in pugna, non in iusticia, sed in iustificazione...*“.

situace, že už neexistuje prostor bez Boha. „...žádný ‚bezbožník‘ není Boha-prostý!“ („...kein ‚Gottloser‘ Gott los ist!“). „Vážnost protikladu mezi křesťanem a ateistou nespočívá v tom, že by snad byl ateista horším člověkem, než je křesťan — právě tak často lze pozorovat opak — a nekřesťanskost křesťanova je v každém případě něco více zlého než amorálnost ateistova (Mt 7,3nn). A že by se bez náboženství zhroutila mravnost, je apologetický argument, který je lépe zapomenout... Vážnost tohoto protikladu rovněž nespočívá v tom, že by snad ateista, vytrvá-li ve svém ateismu až do svého posledního vydechnutí, propadl zatracení — to je předjímání Božího soudu, jež je právě tak časté, jako předčasné; křesťané by před ním měli být varováni Ježíšovým slovem, že první se mohou stát posledními a poslední prvními.“⁴⁰ Ateista tedy nemusí být žádným immoralistou a kandidátem pekla a neměl by se stávat preferovaným objektem kárání farizejských strážců osobní a společenské mravnosti či misionářství táborových evangelizátorů.

Znamená to snad, že vposledu ani pro **Golwitzera** neexistují žádní ateisté? Totiž žádní subjektivní ateisté? Nikoli. V žádném případě nemáme ateistu nebrat jako ateistu vážně a flandácky mu „chtít jako nedospělému dítěti namluvit, že vůbec žádným ateistou není“⁴¹. Právě v tomto momentu sporu předjímá ‚neoorthodox‘ **Golwitzer** ‚neoliberální‘ intenci **Braunovu** a pokouší se jí dopomoci k právu na theologicky čistších cestách. Ateista se skutečně nemíjí pouze s Bohem, nýbrž také a právě s člověkem — totiž se sebou samým — tím, že se sám vylučuje ze života křesťanské víry. „Vážnost protikladu spočívá spíše v tom, že ateista tam, kde křesťan vydechne, děkuje a chválí, kde se však také chvěje a děsí, nenachází žádný důvod ani k radosti, ani k úleku.“⁴² Ten protiklad, který nakonec jedině platí, není protikladnost ‚člověka v rozporu‘, např. malé ateistovo NE vůči Bohu, proti theismu či dokonce proti theistům, ani křesťanovo malé NE proti ateismu či dokonce proti ateistům, nýbrž veliké NE Boží milosti proti hříchu bezbožného člověka. „*Bůh totiž všechny uzavřel pod neposlušnost, aby se nade všemi slítoval.*“ (Ř 11,32).

IV.2. Dialog mezi křesťany a marxistickými ateisty.

Již dlouho před zaslouženým bankrotem reálného socialismu patřila tato kapitola do dějin teologie, nikoli do právě probíhajícího systematicko-theologického rozhovoru. Dějiny se ovšem navzdory některým uspěchaným prognózám nezastavily na konci roku 1989 — ani v theologii. Nedávné minulosti se nezbavíme tím, že ji prohlásíme za plusquamperfectum.

⁴⁰ Golwitzer, op. cit., 196, 197.

IV.2.1. Jako předehtu k vlastnímu dialogu, v němž zaznějí mnohá pozdější témata, můžeme chápat spisek **Josefa Lukla Hromádky** *Evangelium pro atheisty* (původně 1958 německy). Tento nejčastěji překládaný Hromádkův text byl publikován v jeho mateřštině až několik měsíců před sametovou revolucí péčí **Milana Opočenského**⁴³. **Hromádka** v něm vyslovuje své vášnivé Ne k ideji (a realitě) světonázorové bojové fronty západních církví a paralelní realitě (a pragmatické ideji) ghettoizace východních církví, proti politizaci tam a proti depolitizaci zde. Odmítá každý pokus o zmobilizování církve Ježíše Krista do podoby křižácké armády bojující proti nezabožským komunistům. „*A přece neexistuje žádného tragičtějšího nedorozumění než názor, že v evangeliu a v církvi Ježíše Krista jde o bojovou frontu proti atheistům. Jestliže jde v prorockém a apoštolském poselství o protipozici, potom to nejsou atheisté, nýbrž falsifikátoři pravé víry, samozpravedliví* ‚beati possidentes‘...“⁴⁴ Svou pozici ‚advokáta atheistova‘ zdůvodňuje český — původem luterský — theolog jednak pomocí ‚christologie shora‘, ‚janovsky‘ inkarnační, popř. kondescendenční christologií, Božím skloněním či sestupem k nám lidem v Ježíši Kristu, podruhé pomocí ‚christologie zdola‘, ‚synopticky‘, poukazem na neslýchanou nepředpojatost Ježíše Nazaretského, pohybujícího se svobodně napříč všemi theologickými, politickými a kulturními frontami židovstva své doby, ano, poukazem na snadno zideologizovatelnou, u Ježíše však nikdy nezideologizovanou afinitu k outsiderům tzv. dobré společnosti. Nezabožectví komunistů nezneklidňuje theologa Hromádku ani v nejmenším, neboť „*nevěra může být ovocem naší nábožensky maskované nevěry; bezbožnost světa odráží bezbožnost církve; ateismus může být důsledkem objevení člověka pohřbeného pod sutí oficiálního křesťanstva, křesťansky žehnané nesvobody, nespravedlnosti, vykořisťování*.“⁴⁵ Hromádka volá obě ‚strany‘ k společnému setkání v hlubinně našeho lidství, jeho ‚řešení‘ se podobá **Gollwitzerovu**: „*Rádi bychom naše atheisty postavili před realitu víry a naznačili, že to, co rozumíme Evangelie a živou církví, daleko překračuje tradiční, mnohonásobně opotřebované představy o náboženství*.“⁴⁶

⁴¹ ib. 198.

⁴² ib. 197.

⁴³ Josef Lukl Hromádka, *Evangelium für Atheisten, Auf der Suche nach echter Existenz*, Berlin (West) 1958, česky in: Milan Opočenský, ...kdo věří, dívá se dopředu. Z odkazu J. L. Hromádky, Praha 1989, 221—242.

⁴⁴ Hromádka, op. cit. 24 (231)

⁴⁵ ib. 20 (229)

⁴⁶ ib. 47n (241)

Několik let později uvažuje **Hromádka** ve studii s programatickým titulem *Na prahu dialogu* (1964, dříve východoněmecky téhož roku)⁴⁷ o „*smyslu socialistického atheismu*“ a dochází k přesvědčení, že ateismus tvoří v komunistické ideologii ne konstitutivní, nýbrž pouze sekundární prvek; nevytváří ji, pouze ji shodou okolností doprovází. (Srovnej **Pöhlmann**: „*Atheismus je... nikoli substance, nýbrž akcidents... marxismu.*“⁴⁸) Pro dialog navrhuje **Hromádka** jako téma anthropologii, která v oficiálním, zdogmatizovaném marxismu dosud přišla zkrátka — tak, jako přišla zkrátka v orthodoxizovaném, scholastizovaném barthianismu (ne tak u raného **Marxe**, ne tak u pozdního **Bartha!**). Společná otázka zní: „...co jest člověk? V čem je jeho podstata a určení?“⁴⁹

IV.2.2. Český filosof **Milan Machovec** představuje v očích mnohých křesťanů doma i v cizině proroka humanistického atheismu. Ušel napínavý kus cesty, na řádného profesora filosofie vskutku dobrodružně ojedinělý: od privilegovaného orthodoxního marxisty přes tolerovaného ideologa demokratického socialismu a diskriminovaného disidentského kritika brežněvovsko-husákovského socialismu až k sokratickému filosofovi podomních či bytových seminářů, soupevníku studentské revoluce roku 1989 a osamělému běžci na dnešní Filosofické fakultě UK. Jeho slavná kniha *Ježíš pro ateisty* (nejprve německy *Jesus für Atheisten*, 1972, česky knižně až 1990 s pozměněným názvem *Ježíš pro moderního člověka* — byl snad kurs atheismu v Praze roku 1990 tak nízký, že bylo nutné udělat z ‚ateisty‘ ‚moderního člověka‘?) podává výtěžek Machovcovy snahy o ‚*marxistického Ježíše*‘ a nehledě na řadu v bibliotice již překonaných tvrzení či domněnek dokáže jako celek strhnout a uchvátit i dnešního moderního ateistu i ne-ateistu (zřejmě však nikoli čtenáře postmoderního).

Před Pražským jarem bojoval Machovec, blízký přítel několika evangelických theologů, se sterilními stranickými ideology za skutečně hegelovské překonání („Aufhebung“) náboženství, tj. za takové negování religiozity, které zachová všechno intelektuální, emociální a morální bohatství hodnot křesťanského náboženství. vzdálen všemu měšťáckému svobodomyšlnictví a volnomyšlenkářství nebyl nikdy ochoten souhlasit s vulgárně-materialistickou agitací svých soudruhů. Tito osvětáři možná lidem dávají světlo, berou jim však teplo; něco dají, ale více vezmou, vyměňují pár pravých

⁴⁷ Josef Lukl Hromádka, *An der Schwelle des Dialogs*, Berlin (Ost) 1964 = *An der Schwelle des Dialogs zwischen Christen und Marxisten*, Frankfurt/M. 1965; česky in: *Pole je tento svět*, 75 JLH, vyd. J. M. Lochman a J. B. Souček, Praha 1964, 71—114.

⁴⁸ Machovec-Pöhlmann, op. cit., 27

⁴⁹ Hromádka, *An der Schwelle*, 73 (Pole je, 99)

mincí za mnoho falešných. Nemá-li v hlavě a v srdci socialistického člověka vzniknout duchovní vakuum — téhož se strachoval a před tímtež varoval **Hromádka** — potom nemá marxistická ideologie na vybranou, než činit to, co je jediné reálné a zároveň jediné ‚fair‘: Nabídnout za víru víru, za bytostné přesvědčení jiné bytostné přesvědčení, alternativní ‚víru, naději a lásku‘: „*Sladké ‚věřím v boha‘ jeho (atheistova) mládí nebude ‚odstraněno‘ bezútešným, negativistickým a životně neplodným ‚nevěřím‘ buržoazních atheistů, skeptiků a cyniků, ale bude překonáno pozitivním ‚věřím‘ socialistických lidí.*“⁵⁰ Jako **Hromádka** nezůstal v rozpacích bez sebe před ateismem marxistů, tak se **Machovec** nedal iritovat theismem theologů. V pojednání *O tak zvané ‚dialektické‘ teologii současného protestantismu* (1962)⁵¹ předkládá svou vizi dalšího vývoje protestantské teologie: v jeho očích ‚pokrokoví‘ protestantští theologové, kam řadí jmenovitě **Bartha, Hromádka a Bonhoeffera**, se jaksí ‚objektivně‘, bez ohledu na jejich ‚subjektivní‘ náhledy či postoje, nacházejí na cestě od ještě theistické k již atheistické teologii. „*Tradiční církevní bůh je proti ateismu, Kutterův a Ragazův prapodivný bůh byl v ateismu, Barthův jinovětšský bůh je povýšen vysoko nad ateismem, Hromádkův bůh je především pro lidi, v tom i pro ateisty.*“ „*Bonhoeffer se sice dostal až na práh konverze k ateismu a humanismu, ale nepřekročil jej ani jako teoretik, tím méně jako člověk.*“ „*...jedinci z řad evangeliků i katolíků sice prošli už mnohokrát přes práh, před kterým se zastavil Bonhoeffer, ale tím přestali být nejen ‚náboženští‘, ale samozřejmě i ‚křesťanští‘.*“⁵² Zde, jak vidíme, konvergují výhledy českého neomarxisty s výhledy radikálních německých bultmaniánů, theologů ‚po smrti Boha‘; **Machovec** si tu podává ruku s paní **Sölleovou**.

Prorocství o postupné proměně (protestantské) teologie v obecně humanistickou anthropologii se nesplnilo a prorok sám býval během zlých let normalizace v cizině studován a v Praze navštěvován více theology než filosofy — ostatně theologové ho už dávno považovali za svého, za jakéhosi ‚*anonymního theologa*‘. Doba s sebou také přinesla změnu front. To, proti čemu **Machovec** bojuje dnes, už není naivní či ideologizovaný ateismus moderny, nýbrž ‚konzumní ateismus‘ postmoderny. „*Tak je většina moderních lidí atheisty z toho jediného důvodu, že otázku po Bohu nelze položit*

⁵⁰ Milan Machovec, *O tak zvané ‚dialektické‘ teologii současného protestantismu*. Praha 1962, 109.

⁵¹ Německy: *Marxismus und dialektische Theologie. Barth, Bonhoeffer und Hromádka in atheistisch-kommunistischer Sicht*, Zürich 1965.

⁵² Machovec, op. cit., 84, 93, 95.

v pouhé přestávce mezi dvěma televizními programy nebo když jenom ‚čekáme‘ (lhostejno, zda na autobus či u lékaře). Pro většinu ‚moderních‘ lidí není charakteristický ten či onen světový názor, to či ono pojetí života, nýbrž neschopnost mít vůbec nějaký vlastní názor na svět nebo nějaké vlastní pojetí života. ...člověk se stane ‚dialogickým‘ atheistou na základě prožitku smrtelného nebezpečí stoupajícího rozšíření tohoto výše zmíněného každodenního praktického ateismu dneška.“⁵³

IV.2.3. Vítězslav Gardavský, druhý náš světově proslulý neomarxista, zemřel v prvních letech husákovského režimu v osamocení jedné moravské vesnice. Jeho roztroušená pozůstalost čeká na zveřejnění. *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu* (1967) dýchá atmosférou předvečeru Jara 1968. Původně pro domo sua psané, na zadní straně *Literárních novin* uveřejňované eseje obléty záhy v německém překladu theologický svět. Jejich četba vzbuzuje pohnutí dnes právě tak jako kdysi. Gardavský začíná i končí inverzí kryptotertuliánského výroku ‚Credo quia absurdum‘: ‚Nevěřím, přestože je to absurdní‘. Chce tím říci, že své rozhodnutí pro ateismus nechápe jako volbu široké cesty mnohých, nýbrž jako volbu úzké cesty nemnohých. Hořký závěr knihy upomíná na životní pocity sartrůvských a camusůvských hrdinů. ‚Budeme nakonec poraženi; ale nechudíme ty, kteří přežívají, o nic z toho, co tvoří z života lidského společenství drama, zápas, střetání, včetně konečné porážky. Nechudíme je o naději na společenství, ve kterém bude člověku důstojné žít. Tuto naději nazýváme komunismem. Proto nevěříme v boha, přestože je to absurdní.‘⁵⁴

IV.4. Když pražský theolog **Jan Milič Lochman** publikoval ve svém basilejském exilu knížku *Potkali Marxe. Co křesťany a marxisty pojí a dělí* (1975, český překlad se, pokud vím, neplánuje⁵⁵), sklízí už jen bohatou ženi jednoho úctyhodného a napínavého zápasu o pravdu. Pravdu, kterou nemáme prostě my, kterou prostě nemají ani oni, pravdu, která neleží někde uprostřed vyhraněných stanovisek. Slíbený druhý svazek k této problematice autor již nenapsal.

⁵³ Geleitwort zu: H. G. Pöhlmann, *Der Atheismus*, 13—22, 18, 20.

⁵⁴ Vítězslav Gardavský, *Bůh není zcela mrtev. Úvaha o křesťanském teismu a marxistickém ateismu*, Praha 1970³, 11, srv. 204; 204; německy: Gott ist nicht ganz tot. Betrachtungen eines Marxisten über Bibel, Religion und Atheismus. Mit einer Einleitung v. J. Moltmann, München 1968.

⁵⁵ Jan Milič Lochman, *Marx begegnen. Was Christen und Marxisten eint und trennt*, Gütersloh 1975.

IV.5. Pěkný epilog křesťansko-marxistického dialogu vyšel v Německu krátce po změnách ve střední Evropě. V paperbacku *Existuje Bůh? Atheista a křesťan v disputaci* (1990; dočkáme se někdy českého překladu?⁵⁶) nacházíme pospolu nám už dobře známé dva přátele: **Milana Machovce** a **Horsta Georga Pöhlmana**. Opravdu nádherný dokument, záznam tří ‚skutečných‘ rozhovorů z předchozích let ‚perestrojky‘ a ‚veselých revolucí‘, z dob plných nadějí a těhotných očekáváními lepšího příští, a navíc — dialog ve formě dialogu.

Píše se doba „nejhlubšího poklesu v dějinách ateismu“, ztroskotání „organizovaného ateismu“ — a oba učenci se stále ještě prou o Boha. **Machovec** by nenamítal nic proti definicím Boha/boha, jež nabízí moderní theologie a filosofie, jako např.: ‚jiné slovo pro‘, totiž *pro*, ‚základ světa‘, *pro*, ‚kosmický princip‘, *pro*, ‚ten poslední smysl nebo tu nejvyšší otázku‘, *nebo pro*, ‚vztažný bod našeho transcendentování‘ (všechno by bylo zřejmě možno i poněkud bombasticky psát s velkými začátečními písmeny); on sám však žádnou takovou šifru nepotřebuje, nepostrádá „gumovou formuli, již lze roztáhnout pro všechno a pro nic“, „prázdnou formuli, kterou si každý může vyplnit, jak chce, a kterou je možno vykládat tak či tak, jak ne naposledy ukazuje tento atheisticko-křesťanský dialog.“⁵⁷ — **Pöhlmann** se mu snaží přiblížit s opisy Boha à la: „úhrrný smysl mého života“; „smysluplná souvislost světa“; „univerzální vztažný bod vesmíru“; „Evolutor evoluce“, nebo ještě lépe „můj Bratr a můj Přítel“; „pravé Ty mého života a opravdový Přítel.“⁵⁸ **Theolog** zůstává věrný **personalistickému theismu** („mimolidské či nadlidské TY“) — leč právě s tím odmítá být svolný **filosof** („nějakou takovou instanci, která zázračně zasahuje zvnějšku“ si každý „musí obstarat sám, třeba prostřednictvím přítele, partnerky, matky, otce“), který se kloní k **mystickému pantheismu** („I já se jako atheista modlím.“ — „...pantheistické představy mně nejsou cizí.“)⁵⁹.

„Jsi vlastně ještě atheista?“, ptá se nakonec dřívější farář svého kolegy a přítele a ten odpovídá: „Prohlašuji se za atheistu. Ačkoli jsem smrtelná nula, mám vztah a zřetel k čemusi vyššímu, k čemusi, co je víc než já. To není žádný argument pro existenci Boží, to mě však činí oslovitelným pro myšlenkové pochody theologů a to mně dává jisté sensorium pro ně.“⁶⁰ Tedy, řečeno známou formulací **Ernsta Blocha**, „transcendentování bez transcendence“⁶¹. V jednom jsou však oba dialogičtí partneři plně zajedno:

⁵⁶ Milan Machovec — Horst Georg Pöhlmann, *Gibt es ein Gott? Ein Atheist und ein Christ im Streitgespräch*, Gütersloh 1990.

⁵⁷ Machovec-Pöhlmann, op. cit., 46, 11, 23.

⁵⁸ ib. 63, 69, 58.

⁵⁹ ib. 25, 34, 41, 66, 50.

⁶⁰ ib. 84n.

Že se tváří v tvář, **konsumismu**‘ nacházejí oba v jednom táboře. **Pöhlmann**: „...*hlavním nepřítelem dnes pro ateistu není křesťan a pro křesťana není ateista; hlavním nepřítelem je pro oba indiference, globální indiference v naší společnosti, agresivní lhostejnost, která potlačuje všechny poslední otázky a připouští jen to, co je lehké a lákavé. „Otázka po smyslu jsou kecy s omáčkou, hlavní věc je, že prachy jsou v pořádku“ — řekl jeden z nich.*“ **A Machovec**: „*Povrchnost, mělkost je dnes tím vlastním opiem, nikoli náboženství. Příznačné je, že Kanta, Goetha, Wagnera a Beethovena vystřídali Boris Becker a Stefi Grafová. Život však není, domnívám se, jenom tenis.*“⁶²

V. EXISTUJE SICE ČLOVĚK — ATHEISTA, PŘEDEVŠÍM VŠAK EXISTUJE BŮH — FILANTHROP.

Absolvovali jsme cestu jednotlivými etapami moderního ateismu a seznámili jsme se s jeho nejrůznějšími odrůdami. Otázku **CO?**, zda je v teologii vůbec možné ateismus tematizovat, jsme tím fakticky zodpověděli kladně. Jak je tomu však s otázkou **PROČ?**, jaký theologický smysl má zabývat se ateismem? U klasické theologické látky by bylo podobné dotazování se nadbytečné, protože všechno systematicko-theologické vyučování, ať už jde o christologii, pneumatologii, eklesiologii nebo třeba i angelologii, se děje s posledním úmyslem soteriologickým. Řečeno **melanchthonovsky**: směřuje, cílí k poznání dobrodiní Kristových („*beneficia Christi cognoscere*“). Proč však máme být poučováni ve věci ateismu? Jistě ne proto, aby se nám dostalo atheistické propagandy. Patří tedy atheistický paragraf do harmartologie, do učení o lidském hříchu, kde by mohl velmi názorně ilustrovat a exemplifikovat ‚*peccatum intellecti*‘ padlého člověka, naši převrácenost v oblasti myšlení? Domnívám se, že evangelická theologie udělá lépe, bude-li se i v případě ateismu držet luterského principu „*Was Christum treibet*“ a zůstane-li i tady věrna svému základnímu soteriologickému charakteru.

Při zmínce o polemice **Golwitzer-Braun** jsem navrhoval celou atheistickou debatu jednak zdramatizovat, jednak oddramatizovat. Ateismus by potom představoval z hlediska biblického **historické** a z hlediska dogmatického **existenciální výchozí stanoviště** každého pohanokřesťana. „*Už jenom nějaký bůh nás může zachránit,*“ pravil v jednom pozdním interview **Martin Heidegger**, filosof, jehož theismus nebo ateismus by bylo možno dlouho diskutovat⁶³. Prezident **Václav Havel** nedávno zmínil tento bonmot (doslova:

⁶¹ Ernst Bloch, *Ateismus im Christentum*, 15.

⁶² Machovec-Pöhlmann, *op. cit.*, 47n.

dobré slovo) ve své filadelfské řeči *Zamyšlení nad stavem světa a jeho perspektivou*, pronesené u příležitosti Dne nezávislosti Spojených států amerických 4. července 1994⁶⁴. Potud filosof a potud politik na stránkách tisku. Theolog, evangelický theolog, by nemohl po mém soudu toto slovo toliko citovat, musel by je, domnívám se, parafrázovat, a to asi takto: **„Bůh, a jenom Bůh, avšak nikoli nějaký bůh (nějaký Bůh?), nýbrž P á n B ů h**, Bůh Abrahamův, Izákův a Jákobův, Otec Ježíše Krista, HOSPODIN (= JHWH) **nás zachránil**‘. To by ovšem nebylo pouhé dobré slovo, nýbrž to nejlepší slovo vůbec. Nyní už je jen a jen na nás, zda se dáme zachránit, zda si svou záchranu necháme líbit, nebo zda ji budeme chtít (u)činit z naší strany neplatnou a neskutečnou. Náš atheismus totiž je, jak trefně napsal **Jan Milič Lochman** ve svém *Evangelium pro atheisty* (1968)⁶⁵, fenomén ne primární, nýbrž sekundární: odpověď a reakce. Naše lidská odpověď na řeč Boží a naše lidská reakce na Boží akci. Primární není náš atheismus ani náš theismus, nýbrž existence Boží. A ta není **an-anthropická**, nelidská či bezlidská. V Jeho slovu a v Jeho činu smíme poznávat Boha jako **„filanthropického**‘ Boha, jako člověka milujícího, člověku přátelského, ano, lidského Boha. *„Ale ukázala se dobrota a láska (,filanthropia‘) našeho Spasitele Boha... (Tt 3,4). ....nezapomeňme:“* — píše **Karl Barth** ve svém *Učení o světlech* (,Lichterlehre‘) — *„...existuje sice jakási člověková bezbožnost, podle slova o smíření však neexistuje žádná bezlidskost Boží. ...Neexistuje žádný vůči Ježíši Kristu efektivně se prosazující prométheismus.“*⁶⁶ O právu prométheovské revolty proti bohu, proti Diovi, tedy proti pseudo-bohu, psal Barth již v *Listu Římanům* (1922)⁶⁷ a rovněžtak i později; nyní chce říkat samá ANO. Např. že Bůh Filanthrop má a dostává v Ježíši Kristu právo proti Adamovi, proti hříšnému člověku. Prosazení tohoto práva říkáme ospravedlnění hříšníka. Mám se tedy odvážit v samotném závěru interpretovat luterské *„simul justus et peccator“* jako **„simul christianos et atheos“**, „spravedlivý a hříšník zároveň“ jako „křesťan a atheista zároveň“? Raději končím variací na poslední citát **Barthův**. **„Existuje sice jakýsi lidský atheismus, neexistuje však žádný an-anthropismus Boží**‘. Na této zemi sice budeš, bohužel, vždy znovu nalézat lidi — atheisty, v nebi však, bohudíky, nalezneš Boha — Filanthropa.

Psáno původně německy na luterské faře v Bätizovcích v létě 1994.

⁶⁴ Spiegel-Interview. Spiegel Nr. 23, Mai 1976, 209; cituje Pöhlmann, Der Atheismus, 158, Anm. 163.

⁶⁵ Lidové noviny 7. 7. 1994, 9.

⁶⁶ Jan Milič Lochman, Evangelium für Atheisten, 1968, in: Das radikale Erbe. Versuche theologischer Orientierung in Ost und West, Zürich 1972, 69—81.

⁶⁷ KD IV/3 = Die Lehre von der Versöhnung, 1959, Zollikon-Zürich 1974², 133.

⁶⁸ Karl Barth, Der Römerbrief, 1922; Zollikon-Zürich, 1947⁸, 23.